

رابطه بین مصرف‌گرایی و جهت‌گیری‌های ارزشی با شهروندی زیست‌محیطی در بین شهروندان تبریز

بیژن زارع^۱

کرم حبیب‌پور گنابی^۲

عیسی عابدینی^{۳*}

چکیده

شهروندی زیست‌محیطی، مفهومی است چندبعدی از تکالیف و وظایف (فردی و اجتماعی) که شهروندان را به مسائل زیست‌محیطی در ابعاد مختلف (آگاهی زیست‌محیطی، نگرش زیست‌محیطی، رفتار زیست‌محیطی، مصرف مسئولانه و پایدار، نگرانی زیست‌محیطی و اخلاق زیست‌محیطی) حساس‌تر کرده و به گسترش مطالبات شهروندی زیست‌محیطی و رفتارهای مطلوب زیست‌محیطی در ابعاد فردی و اجتماعی، فرهنگی و سیاسی و مادی و فرامادی منجر شده است. تحقیق مطالعه حاضر با هدف مطالعه رابطه بین مصرف‌گرایی و جهت‌گیری‌های ارزشی با شهروندی زیست‌محیطی در بین شهروندان تبریزی انجام یافته است. روش مورد استفاده در تحقیق حاضر پیمایشی است. از ابزار پرسشنامه محقق‌ساخته جهت جمع‌آوری داده‌های مورد نیاز استفاده شده است. جامعه آماری ساکنان بین ۶۴-۱۵ سال کلان‌شهر تبریز به تعداد ۴۰۷ نفر بر اساس فرمول نمونه‌گیری کوکران تعیین و به روش نمونه‌گیری خوشه‌ای چندمرحله‌ای، برای مطالعه انتخاب شده‌اند. نتایج نشان می‌دهد که بین میزان مصرف‌گرایی و شهروندی زیست‌محیطی همبستگی معنی‌دار و منفی ($-0/48$) وجود دارد و نیز بین میزان جهت‌گیری ارزشی با شهروندی زیست‌محیطی همبستگی معنی‌دار و منفی ($-0/54$) وجود دارد.

واژگان کلیدی: شهروندی زیست‌محیطی، مصرف‌گرایی، جهت‌گیری‌های ارزشی

مقدمه

آغاز نگرانی پیرامون محیط زیست به اوایل دهه‌ی ۱۹۷۰ بر می‌گردد. زمانی که ترس واقعی از این وجود داشت که میزان ذخایر منابع طبیعی و معدنی در دوره‌ای محدود دچار فرسایش شود همراه با گسترش تخریبی که از قبل در محیط‌زیست رخ داده بود، این شناخت حاصل شد که رشد اقتصادی دارای پیامدهای زیست‌محیطی است، که آنها باید بیشتر توسط نسل‌های آینده به نسبت نسل‌های فعلی تجربه شوند (کهیل، ۱۳۹۳: ۸).

در مسیر توسعه‌ی پایدار از مصرف‌کنندگان انتظار می‌رود که مصرف پایدار داشته باشند و مسیر را برای توسعه‌ی پایدار هموار کنند. این اعتقاد که مصرف‌کنندگان با تغییر سبک زندگی و رفتارهایشان در همه‌ی زمینه‌ها می‌توانند راه را برای توسعه پایدار هموار سازند، یک موقعیت ویژه و محوری را برای مصرف‌کنندگان به عنوان عوامل تغییر اجتماعی در نظر می‌گیرد (بولدرجان و همکاران^۱، ۲۰۱۳: ۱۸۱).

بتاگول و مریت^۲ (۲۰۱۳) استراتژی شهروندی زیست‌محیطی را در قابلیت دسترسی، مشارکت و مسئولیت‌پذیری، عدالت زیست‌محیطی و اقدامات بازسازی و رهبری محیط‌زیست به عنوان یک روش جدید برای تفکر در مورد شهروندی محیط‌زیست ارائه داده‌اند (بتاگول و مریت، ۲۰۱۳: ۱).

از طرف دیگر؛ سیاست‌های زیست‌محیطی معمولاً با مقوله اقتصادی همراه می‌باشند که ارزش اقتصادی، مادی‌گرایانه و فردگرایانه و منفعت‌طلبانه دارند. این ارتباط در جای خود چالش‌محوری دیگری را به همراه دارد مبنی بر اینکه شهروند امروزی چگونه می‌تواند در چارچوب جهان‌وطنی بین لذت و مسئولیت زیست‌محیطی تعادل برقرار کند؟ این موضع یکی از دغدغه‌های زیست‌محیطی شهروندان و دولت می‌باشد و پارادوکسی است که اهمیت ارتباط مصرف‌گرایی و جهت‌گیری‌های ارزشی (مادی‌گرایانه و فردگرایانه) با شهروندی زیست‌محیطی را دو چندان می‌کند.

امروزه تمام استدلال‌های مربوط به محیط زیست و پایداری باید این حقیقت را در نظر داشته باشد که ما به گونه‌ای فزاینده در یک جامعه‌ی مصرفی جهانی زندگی می‌کنیم، به این دلیل که بسیاری از کشورهای در حال توسعه به چرخه‌ی «کار و مصرف» که پیش‌تر در غرب

1. Balderjahn et al

2. Batagol, Cheryl & Merritt, John (2013)

حاکم شده است، کشیده می‌شوند (کهیل، ۱۳۹۳: ۱۶). بر اساس نتایج تحقیق رایزنی^۱ و پائیل^۲ (۲۰۱۶)، وقتی حفاظت از محیط‌زیست توسط شرکت و مدیران ارزیابی و ترغیب می‌شود، اعضای آن احساس دلبستگی و مسئولیت نسبت به اهداف و ارزش‌های زیست‌محیطی شرکت بیشتر را تجربه می‌کنند، که از طریق رفتارهای شهروندی اعمال می‌شود. نتایج تحقیق تارنت و لیونز^۳ (۲۰۱۱) بر مشارکت در برنامه‌های آموزشی و تأثیر آن بر شهروندی زیست‌محیطی تأکید نموده‌اند. هنرور و همکاران (۱۳۹۷) و رستگارخالد و همکاران (۱۳۹۶) بر اثر کاهش مادی‌گرایی و فردگرایی افقی و اثر افزایشی جمع‌گرایی افقی بر میزان مصرف پایدار تأکید دارد.

شواهد تجربی حاکی از آن است که شهرهای تهران، اصفهان و تبریز بالاترین هزینه اقتصادی و اجتماعی را در انتشار آلاینده‌ها متحمل می‌شوند، این در حالی است که شهرهای قم، مشهد و کرج از این نظر کمترین هزینه را پرداخت نموده‌اند. همچنین نتایج به دست آمده نشان دهنده آن است که تبریز، کرمانشاه و مشهد بیشترین میزان فروش سموم کشاورزی و تهران، ارومیه و اصفهان کمترین میزان آن را به خود اختصاص داده‌اند (منجم‌زاده و همکاران، ۱۳۹۶). عبارت دیگر، استفاده بیش از حد از این منابع موجب نقصان و کمپایی آن‌ها می‌شود (عنبری و همکاران، ۱۳۹۴: ۲۹).

اکثر محققان بر این مسئله که ریشه‌ی همه‌ی بحران‌ها و تغییرات زیست‌محیطی فعالیت‌های انسانی هستند، اتفاق نظر دارند و معتقدند که برای جلوگیری از تخریب محیط زیست، بجای تنظیم عوامل محیطی باید بیشتر بر روی تنظیم و محدود کردن فعالیت‌های انسانی تمرکز بکنیم (هیوین^۴، ۲۰۱۳: ۷۱۲)؛ چیزی که با فردگرایی، مادی‌گرایی و مصرف‌گرایی عجین شده است. اینجاست که نقش فعال شهروندی زیست‌محیطی معنای واقعی خود را نمایان می‌کند، چرا که هم می‌تواند موجب بهبود وضعیت گردد و هم موجب تخریب محیط‌زیست شود. چرا که مصرف‌گرایی، جهت‌گیری ارزشی (فردگرایی، مادی‌گرایی) هر کدام در تضاد با شهروندی زیست‌محیطی می‌باشند. در واقع، سوال‌های پژوهشی به شرح ذیل می‌باشد:

- آیا بین مصرف‌گرایی و شهروندی زیست‌محیطی رابطه وجود دارد؟
- آیا بین جهت‌گیری‌های ارزشی (مادی‌گرایی، فردگرایی) و شهروندی زیست‌محیطی رابطه وجود دارد؟

1. Raineri, Nicolas
 2. Paillé, Pascal
 3. Michael Tarrant & Kevin Lyons
 4. Huimin

پیشینه تجربی

نتایج تحقیق اداره کل محیط زیست کمیسیون اروپا^۱ (۲۰۱۷) بر آن است که نگرش، درک شهروندان از محیط‌زیست و مسائل مربوط به محیط‌زیست مثبت بوده است.

نتایج تحقیق راینری^۲ و پائیل^۳ (۲۰۱۶) بر آن است که وقتی حفاظت از محیط‌زیست توسط شرکت و مدیران خط ارزشیابی و ترغیب می‌شود، اعضای سازمان احتمالاً احساس دل‌بستگی و مسئولیت نسبت به اهداف و ارزش‌های زیست‌محیطی شرکت را تجربه می‌کنند، که از طریق رفتارهای شهروندی اعمال می‌شود.

نتایج تحقیق لاورین و استروپ^۴ (۲۰۱۲) حاکی از آن است که مقاصد رفتاری و دانش به طور خاص و غیرمستقل رفتار محیط‌زیستی را پیش بینی کردند. مردها بیشتر از زنان در مورد مسائل زیست‌محیطی دانش داشتند و دانش‌آموزان بزرگ‌تر نگرش‌های محیط‌زیستی ضمنی و آشکار بیشتری داشتند.

نتایج تحقیق تارنت و لیونز^۵ (۲۰۱۱) نشان داد که مشارکت در برنامه‌های آموزشی به طور قابل توجهی و تفاوت معنی‌داری را بین نمرات شهروندی محیط‌زیست را برای اولین بار (در مقایسه با کسانی که تجربه گذشته در تحصیل در خارج از کشور) و مقصد برنامه دارند.

نتایج تحقیق کمیسیون اروپا^۶ (۲۰۰۸) نشان داد نگرش، درک شهروندان از محیط‌زیست و مسائل مربوط به محیط‌زیست مثبت بوده است (کمیسیون اروپا، ۲۰۰۸).

نتایج تحقیق دابسون^۷ (۲۰۰۷) بر آن است که حضور در دومی (تغییر در نگرش‌ها) منجر به ایجاد تغییراتی طولانی‌تر و طولانی‌تر در اولی (تغییرات در رفتار) شهروندی زیست‌محیطی خواهد شد. مشوق‌های مالی، به عنوان ابزاری برای تغییر رفتار، با شهروندی زیست‌محیطی همسو بوده ولی با تغییر نگرش در تضاد بوده است که ریشه در ملاحظات عدالت و بی‌عدالتی دارد.

-
1. European Commission, Directorate-General for Environment (2017)
 2. Raineri, Nicolas
 3. Paillé, Pascal
 4. Levine & Strube
 5. Michael Tarrant & Kevin Lyons
 6. European Commission
 7. Dobson

نتایج تحقیق هنرور و همکاران (۱۳۹۷) نشان داد که بُعد محوریت مادی‌گرایی اثری کاهشی و معنی دار و فردگرایی افقی و جمع‌گرایی افقی اثری افزایشی و معنی دار بر میزان مصرف پایدار دارد.

نتایج تحقیق مرادی (۱۳۹۶) نشان داد که نگرش محیط‌زیستی دانشجویان، به لحاظ قدرت و توان اثرگذاری بر رفتار در حد متوسط به بالا است و نگرش مثبت آن‌ها متمایل به سمت تفکر زیست-محوری است.

نتایج تحقیق رستگارخالد و همکاران (۱۳۹۶) نشان داد که بین فردگرایی و جمع‌گرایی افقی و عمودی با شهروندی زیست‌محیطی رابطه وجود دارد و در این بین؛ تأثیر فردگرایی افقی از همه بیشتر است.

نتایج تحقیق آقایی هیر و همکاران (۱۳۹۶) نشان داد که متغیرهای مادی‌گرایی، مصرف‌گرایی و پایگاه اقتصادی-اجتماعی، اثر مثبت و معنی‌داری بر میزان ردپای اکولوژیک مصرف در بین شهروندان شهر ارومیه داشته است.

نتایج تحقیق حاجی‌زاده میمندی و فلک‌الدین (۱۳۹۶) نشان داد که بین آگاهی (سواد) زیست‌محیطی، سبک زندگی و سرمایه‌ی فرهنگی با رفتارهای زیست‌محیطی مسئولانه رابطه‌ی معناداری وجود دارد.

نتایج تحقیق علیزاده اقدم و همکاران (۱۳۹۵) نشان داد که شهروندی بوم‌شناختی با میزان ۷۸/۵۷ درصد، از وضعیت نسبتاً خوبی در بین شهروندان تبریزی برخوردار است، لیکن، میزان برخورداری شهروندان از سرمایه فرهنگی (۵۲/۹۷ درصد) تا حدی کم بوده است.

نتایج تحقیق حاجیلو و همکاران (۱۳۹۳) نشان داد که بین متغیر سبک زندگی مصرفی با شاخص ردپای بوم‌شناختی رابطه‌ی مستقیم وجود دارد.

نتایج تحقیق عزیزی و همکاران (۱۳۹۱) نشان داد که زنان خانه‌دار از میزان علاقه‌مندی زیادی به محیط‌زیست برخوردار بوده‌اند. وضعیت رفتارهای محیط‌زیستی آن‌ها نسبتاً خوب و میزان مسئولیت‌پذیری آنان در قبال محیط‌زیست کم ارزیابی شده است.

نتایج تحقیق بنی‌فاطمه و همکاران (۱۳۹۱) نشان داد که بین سرمایه اجتماعی، سبک زندگی محیط‌زیستی و مصرف‌گرایی رابطه معنی‌داری وجود دارد.

با عنایت به اهمیت رابطه مصرف‌گرایی و جهت‌گیری ارزشی با شهروندی زیست‌محیطی و اینکه تعداد مطالعات صورت گرفته درباره شهروندی زیست‌محیطی در ایران زیاد نیستند، در هیچ یک از آنها به صورت مستقیم به رابطه بین این سه متغیر پرداخته نشده است. بدین منظور، انجام پژوهش حاضر ضروری به نظر می‌رسد.

چارچوب نظری

ظهور شهروندی زیست‌محیطی به عنوان یک مفهوم مهم در سیاست‌های زیست‌محیطی، سیاست و بورس تحصیلی، به شدت با گفتمان توسعه پایدار ارتباط دارد. از اوایل دهه ۱۹۸۰ هر دو مفاهیم در سطح بین‌المللی مورد بحث قرار گرفتند، به تدریج به سیاست‌های ملی و همچنین گفتمان سازمان‌های غیردولتی، گروه‌های جامعه مدنی و شرکت‌های تجاری فیلتر شد. همچنین ظهور شهروندی زیست‌محیطی با هدف توسعه پایدار از اهداف مهم توسعه انسانی و حفاظت از محیط زیست برخوردار گردید (هلن^۱، ۲۰۱۷: ۵). شهروندی زیست‌محیطی مرز بین حوزه عمومی و خصوصی را زیر سؤال می‌برد. شهروندی زیست‌محیطی اظهار می‌کند که ما تعهدمان را نسبت به جانوران تشخیص دهیم و اینکه در این دنیا ما تنها موجودات ذی‌شعور نیستیم و باید اثر شیوه زندگی انسان را بر حیات جانوران و سایر موجودات زنده طبیعت در نظر بگیریم (کهیل، ۱۳۹۲: ۱۸۵).

فلسفه شهروند زیست‌محیطی بر این اصول ناظر است: افراد بخشی از محیط‌زیست هستند. آینده به محیط سالم بستگی دارد. جدیت در رفتار زیست‌محیطی لازم است. محیط زیست سالم خواسته مردم است و مردم رأی دهنده آگاه در ایجاد محیطی سالمتر و موفقتر خواهند بود (بس بی^۲، ۲۰۰۷). میولر^۳ در تعریف شهروندی زیست‌محیطی، بر اصل توسعه پایدار تاکید دارند. چرا که: توسعه پایدار نگرشی جدید درباره توسعه است که در آن به همه جنبه‌های اقتصادی، زیست‌محیطی، اجتماعی و فرهنگی توسعه توجه می‌شود (میولر، ۲۰۱۱).

از نظر دابسون^۴ نیز، در یک چشم‌انداز پایدار، یک شهروند زیست‌محیطی مسئولیت کار در جامعه برای رسیدن به توسعه پایدار را بر عهده دارد؛ و این در برگیرنده تمامی فعالیت‌هایی است که هر شخص به‌طور نرمال به‌عنوان یک شهروندی که وابسته به (بازیافت، بازسازی، تجدید و خدمت‌رسانی به محیط زیست می‌شود)، محیط زیست سالم است وظیفه‌ی انجام آنها را بر عهده دارد (دابسون، ۲۰۰۷).

1. Helen
2. Don Wall Bs Ba
3. Hannah Mueller
4. Dobson

شهروند زیست‌محیطی به شهروندی گفته می‌شود که میان مسئولیت‌های خود در برابر محیط‌زیست و قوانین موجود، به دنبال ایجاد توازن باشد (برک‌پور و جهان‌سیر، ۱۳۹۵: ۵۶). مطابق سند محیط‌زیست استرالیا (۲۰۱۲)^۱ شهروندی زیست‌محیطی، مشارکت فردی و اجتماعی شهروندان و دولت می‌باشد که شامل اطلاعات زیست‌محیطی، سواد یا دانش زیست‌محیطی، دغدغه یا نگرانی زیست‌محیطی و ویژگی‌های شخصیتی افراد است.

در این تحقیق جهت‌گیری ارزشی در دو بعد فردگرایانه و مادی‌گرایانه) بحث شده‌اند. مارکس اولین جامعه‌شناسی بود که بحث مادی‌گرایی و ارزش مادی را در رفع نیازهای انسان مطرح نمود. اساس نظریه‌ی مارکسیستی این بود که نظام سرمایه‌داری با کاربرد مفرد علم و فن‌آوری نه تنها به بهره‌کشی از طبیعت، بلکه به بهره‌کشی انسان‌ها (طبقه‌ی پرولتاریا) نیز، می‌انجامد که منجر به شکل‌گیری نظام نابرابری اجتماعی بین صاحبان سرمایه و کارگران می‌گردد (فروتن‌کیا و نواح، ۱۳۹۷: ۸۳).

هرست و همکاران^۲ (۲۰۱۳) در رابطه با نحوه و چگونگی اثرگذاری ارزش‌ها (ارزش مادی‌گرایی بر رفتارهای زیست‌محیطی)، تضاد ارزش‌ها را مطرح می‌کنند. همچنین میو و همکاران^۳ (۲۰۰۹) در تحقیقی نشان دادند که ارزش‌های مادی‌گرایی می‌توانند اثر مخرب مضاعفی بر محیط‌زیست داشته باشد. از یک سو، با ارزش‌های مخرب زیست‌محیطی مانند قدرت‌سازگاری دارد و موجب افزایش میزان اهمیت آن ارزش در زندگی فرد می‌شود و از سوی دیگر، موجب کاهش میزان اهمیت ارزش‌هایی مانند عام‌گرایی می‌شود که به رفتارهای زیست‌محیطی مرتبط است (هرست و همکاران، ۲۰۱۳: ۲۵۸).

کیسر (۲۰۰۴)^۴ مطرح می‌کند که رفتارهای ناشی از جهت‌گیری ارزشی مادی‌گرایانه، به روابط میان فردی، جمعی و حفاظت از سیاره زمین از جنبه‌ی اکولوژیکی لطامت زیادی وارد کرده است (کیسر و همکاران، ۲۰۰۴: ۱۳).

جهت‌گیری ارزش‌های مادی‌گرایانه با ارزش‌های حفاظت از محیط‌زیست در تضاد هستند انسان‌های مادی‌گرا از سیاره‌ی زمین مراقبت نمی‌کنند و یا تمایل کمتری به انجام و یا رعایت رفتارهای زیست‌محیطی (بازیافت زباله‌ها، خاموش کردن چراغ‌های اضافی و استفاده از وسایل حمل و نقل عمومی به جای وسایل نقلیه شخصی) دارند (کیسر، ۲۰۰۲: ۹۲). به‌رغم اینکه،

1. Environmental Evidence Australia
2. Hurst et al
3. Maio et al
4. Kasser

اشنایبرگ یک «تنش دیالکتیکی»^۱ در جوامع پیشرفته‌ی صنعتی به وجود می‌آورد، اما می‌تواند پیامد کشمکش بین چرخه‌ی تولید و تقاضا برای محافظت از محیط زیست باشد (هانینگان^۲، ۲۰۰۶). جهت‌گیری ارزشی فردگرایانه: به اعتقاد هافستد^۳، فردگرایی تمرکز بر حقوق فردی (که فراتر از وظایف فردی در نظر گرفته می‌شود)، مسئول مراقبت از خود و اقوام درجه یک بودن، استقلال شخصی و رضایت شخصی است. به عبارت دیگر فردگرایی عبارت است از درجه‌ای که مردم یک کشور ترجیح می‌دهند به صورت انفرادی اقدام کنند تا اینکه به عنوان عضوی از گروه. در مقابل فردگرایی می‌توان جمع‌گرایی را مطرح کرد که به معنی فردگرایی اندک است (هافستد، ۲۰۱۰: ۸۹).

تریادنس معتقد است در گرایش‌های فردگرایانه تعریف از خود غیر وابسته و به صورت یک هستی جداگانه ظاهر شده و در روابط بر عقلانیت تأکید می‌شود. فردگرایی به استقلال رأی و تکیه بر عقلانیت اشاره دارد. این در حالی است که جمع‌گرایی با اهمیت اهداف گروه برای فرد و تبعیت از هنجارها، فرمانبرداری، پذیرش اقتدار و مشارکت تعریف می‌شود. در گرایش جمع‌گرایی، تعریف از خود پیوسته با دیگران است (تریادنس، ۱۳۸۳: ۵۱).

یکی دیگر از متغیرهایی که در تضاد با شهروندی زیست‌محیطی است، مصرف‌گرایی می‌باشد. امروزه در اطراف ما شواهد بسیار زیادی از مصرف و فراوانی به چشم می‌خورد: از انواع و اقسام اشیاء، خدمات و کالاهای مادی که پدیدآورنده نوعی جهش بنیادی در محیط زندگی نوع بشر هستند. (بودریار، ۱۳۹۴). ژان بودریار تغییر شکلی از جامعه تولیدکننده به جامعه مصرف‌کننده می‌بیند (ریترز، ۱۳۹۲: ۳۸۶). هسته اصلی مصرف بیشتر جنبه اجتماعی و فرهنگی دارد تا اقتصادی. (تیموتی، ۱۳۸۸: ۱۹).

مصرف متظاهرانه برای اولین بار توسط تورشتاین ویلن^۴ در قالب نظریه طبقه تن آسا^۵ (۱۸۹۹) مطرح شده است. ویلن، مصرف متظاهرانه را نمایش عمومی مایملک، شیوه زندگی و رفتار به گونه‌ای که وضعیت مرفه، متظاهرانه به دیگران فهمانده می‌شود و این، به قصد کسب تأیید یا برانگیختن رشک دیگران انجام می‌شود، تعریف کرده است (دیلینی^۶، ۱۳۸۶: ۲۹۸). مصرف متظاهرانه به معنای مصرف بعضی از کالاها در بین طبقات بالا و بعد از آن‌ها در دیگر طبقات، نه به جهت سود جستن از آنان و کارکرد آن‌ها در زمینه رفع مشکلات بلکه برای

1. Dialectic tension
2. Hannigan
3. Hofstede
4. Thorstein Veblen
5. Leisure Class
6. Dilini

خودنمایی و افزایش اعتبار اجتماعی در برابر دیگران است (بیرو، ۱۳۷۵: ۶۷). مولفه مصرف‌گرایی جایگاه اجتماعی به عنوان یک فرایند انگیزشی، به تلاش افراد در جهت بهبود جایگاه اجتماعی‌شان از طریق مصرف متظاهرانه کالاهای مصرفی گفته می‌شود (ایستمن^۱ و همکاران، ۱۹۹۹: ۴۲). مصرف لذت بخش به جنبه‌های احساسی مصرف و یا خرید اشاره دارد. این جنبه‌ها شامل احساس لذت آنی پس از خرید، هیجان، خیال‌پردازی و تفریح می‌باشد (بیبین و همکاران، ۱۹۹۴). بودریار مطرح می‌کند که در جامعه‌ی مصرفی زندگی کردن و پیشرفت در زمینه‌ی فراوانی - در اختیار داشتن هر چه بیشتر کالاها و امکانات مادی و رفاهی فردی و جمعی - همواره آسیب‌های بسیار شدید زیست‌محیطی را به دنبال دارد (بودریار، ۱۳۹۴: ۳۸-۴۲). بطور کلی همانطور که بودریار مطرح می‌کند، به معنای بسیار واقعی مردم آن چیزهایی هستند که مصرف می‌کنند و بر آن مبنا توسط دیگران تعریف می‌شوند (ریترز، ۱۳۹۲: ۳۵۶).

از آنجایی که مصرف و مصرف‌گرایی مزیت خود را در استفاده بی‌رویه از انرژی همچون؛ گاز، نفت و الکتریسیته می‌داند (محمدی اصل، ۱۳۸۸: ۷). به یکی از عوامل ایجاد بحران محیط‌زیستی تبدیل شده است. مصرف‌گرایی یکی از دشمنان خاموش طبیعت است، زیرا هرچه میزان مصرف بیشتر باشد، استفاده ابزاری از طبیعت برای تولید محصول و تولید زباله بیشتر می‌شود. در این میان شهرها مهم‌ترین خاستگاه‌های مصرف‌گرایی هستند (علیخواه، ۱۳۸۶). بنابراین مصرف‌گرایی نه تنها نقشی در حفظ و بقای انسان و حیات ندارد، بلکه به ویرانی طبیعت و در نهایت کره زمین خواهد انجامید (بنی‌فاطمه و حسین‌نژاد، ۱۳۹۱).

تحقیق حاضر، الهام بخش مفاهیمی جدید «شهروندی» و «زیست‌محیطی» بوده است و فرضیات تحقیق بر اساس آنها شکل گرفته‌اند. در واقع، مفهوم شهروندی معرف نقطه اتصالی میان انواع محیط‌های: اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و سیاسی است. بعد زیست‌محیطی بر این اصول ناظر است که افراد بخشی از محیط‌زیست هستند. آینده به محیط سالم بستگی دارد. مرور ادبیات و بحث نظری تحقیق، نشانگر وجود اهداف و وجوه مشترکی بین ابعاد اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و سیاسی شهروندی زیست‌محیطی و دیگر عوامل فرهنگی است. مهمترین این اشتراکات، تاکید بر گسترش رفتارهای مطلوب، در سه بعد فردی، اجتماعی و سیاسی است.

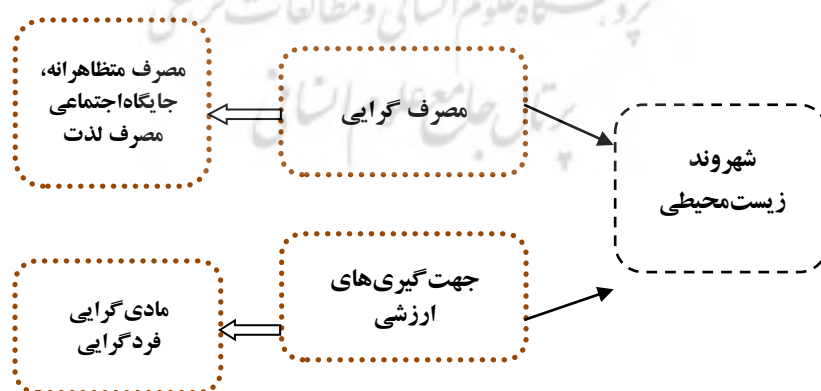
مدل نظری

در مدل نظری تحقیق، از نظریه طبقه تن آسا تورشتاین و بلن (۱۸۹۹) استفاده شده است که مصرف‌گرایی را با ابعاد (مصرف متظاهرانه، جایگاه اجتماعی و مصرف لذت) مشخص نموده است.

جهت‌گیری ارزشی فردگرایانه از نظریه هافستد^۱ (۲۰۱۰) فردگرایی تمرکز بر حقوق فردی (که فراتر از وظایف فردی در نظر گرفته می‌شود)، جهت‌گیری ارزشی مادی گرایانه از نظریه بلک (۱۹۸۵) از اهمیتی که یک مصرف‌کننده برای دارایی‌های مادی قائل است، استفاده شده است (بلک، ۱۹۸۵: ۲۶۵). شهروندی زیست‌محیطی که از نظریه دابسون (۲۰۰۷) اخذ شده، به عنوان متغیر وابسته در مدل نظری وارد گردیده است.

مهمترین دستاورد تحقیق حاضر می‌تواند گسترش رفتارهای مطلوب شهروندی در تمامی ابعاد آن باشد، چرا که به نظر می‌رسد شهروندی زیست‌محیطی است راهی که به وسیله آن جوامع مصرفی به جوامعی تبدیل شوند که در آن تأکید عمده بر محیط زیست باشد. در مصرف مسئولانه و پایدار هدف اصلی، افزایش آگاهی مصرف‌کنندگان از پیوندهای پنهان میان مصرف و تولید و هزینه‌های زیاد ناشی از دنبال کردن سبک زندگی مصرفی است. حال تضاد بین ارزش‌های مادی و ارزش‌های فرامادی و موازی با آن مصرف‌گرایی و دغدغه‌ها و نگرانی‌های زیست‌محیطی و مصرف مسئولانه و پایدار از طرفی دیگر دال بر پیوستگی تفکیک‌ناپذیر شهروندی زیست‌محیطی و دیگر عوامل است. وجه تمایز نظری این تحقیق تقابل دوگانه بین ارزش‌های مادی و ارزش‌های فرامادی، مصرف‌گرایی و جهت‌گیری‌های ارزشی (مادی‌گرایی، فردگرایی) در تقابل با ابعاد مختلف شهروندی زیست‌محیطی (آگاهی زیست‌محیطی، نگرش زیست‌محیطی، رفتار زیست‌محیطی، مصرف مسئولانه و پایدار، نگرانی زیست‌محیطی و اخلاق زیست‌محیطی) می‌باشد.

مدل نظری تحقیق به صورت شکل شماره ۱ تنظیم شده است.

شکل ۱. مدل نظری تحقیق

1. Hofstede

بر این اساس، با توجه به نظریات مطرح شده در بخش نظری پژوهش حاضر در مورد ارتباط شهروندی زیست‌محیطی با مصرف‌گرایی (مصرف متظاهرانه، جایگاه اجتماعی و مصرف لذت)، جهت‌گیری‌های ارزشی (مادی‌گرایی، فردگرایی) فرضیه‌های پژوهش به شرح ذیل می‌باشند:

- بین مصرف‌گرایی و شهروندی زیست‌محیطی رابطه وجود دارد.
- بین جهت‌گیری‌های ارزشی (مادی‌گرایی، فردگرایی) و شهروندی زیست‌محیطی رابطه وجود دارد.
- بین فردگرایی و شهروندی زیست‌محیطی رابطه وجود دارد.
- بین مادی‌گرایی و شهروندی زیست‌محیطی رابطه وجود دارد.

روش تحقیق

روش مورد استفاده در تحقیق حاضر پیمایشی است. از لحاظ معیار کاربرد پژوهش فعلی از نوع تحقیق کاربردی، از لحاظ معیار زمانی، از نوع تحقیقات مقطعی بوده است. جامعه آماری بخش کمی تحقیق حاضر ساکنان ۱۵ سال به بالای کلان شهر تبریز را تشکیل می‌دهد. بر اساس آمار و ارقام سرشماری عمومی نفوس و مسکن سال ۱۳۹۵ برابر ۱۱۲۵۵۳۴ نفر بوده است که از این تعداد ۵۶۴۵۴۴ نفر مرد و ۵۶۰۹۹۰ نفر زن می‌باشند. برای تعیین تعداد نمونه در بخش کمی تحقیق از فرمول زیر استفاده شد. سطح اطمینان برای تعیین تعداد نمونه ۹۵ درصد می‌باشد.

$$n \cong \frac{NpqT^2}{Nd^2 \cdot pqT^2}$$

$$\cong \frac{1125534.0/5.0/5.1/96^2}{1125534.0/05^2 \cdot 0/5.0/5.1/96^2} \cong 384 \approx 407$$

$$P=0/5 \quad q=0/5 \quad T=1/96 \quad N= 1125534$$

بر اساس فرمول کوکران، تعداد نمونه مناسب برای پژوهش حاضر ۳۸۴ نفر از افراد بالای ۱۵ سال می‌باشد. با توجه به اینکه نمونه‌گیری از کل مناطق ده‌گانه انجام شده است، پس از حذف پرسشنامه‌های دارای نقص، ۴۰۷ نمونه مورد بررسی نهایی قرار گرفته است.

با توجه به اینکه، هیچ فهرستی از جامعه آماری در دست نیست، لذا انتخاب نمونه احتمالی با روش نمونه‌گیری تصادفی ساده یا سیستماتیک از افراد میسر نیست. بنابراین مناسب‌ترین روش نمونه‌گیری برای این تحقیق، نمونه‌گیری خوشه‌ای چندمرحله‌ای بوده است. برای استفاده از این شیوه، با در نظر گرفتن این نکته که شهر تبریز، از لحاظ کاربری شامل ۱۰ منطقه می‌باشد، از بین

۱۰ منطقه بطور تصادفی انتخاب شده پس از تعیین حجم نمونه و تقسیم شهر تبریز به مناطق ده‌گانه به نسبت جمعیت هر منطقه. نمونه‌ها تخصیص یافته است. سپس از هر منطقه بلوک‌هایی به صورت تصادفی انتخاب شده و در مرحله آخر از هر بلوک، واحدهای مسکونی به صورت تصادفی انتخاب گردیدند. واحد مطالعه در این تحقیق فرد می‌باشد.

در ادامه به تعریف مفهومی و عملیاتی متغیرهای تحقیق پرداخته می‌شود:

شهروندی زیست‌محیطی، مفهومی است چندبعدی از تکالیف و وظایف (فردی و اجتماعی) که شهروندان را به مسائل زیست‌محیطی در ابعاد مختلف (آگاهی زیست‌محیطی، نگرش زیست‌محیطی، رفتار زیست‌محیطی، مصرف مسئولانه و پایدار، نگرانی زیست‌محیطی و اخلاق زیست‌محیطی) حساس‌تر کرده و به گسترش مطالبات شهروندی زیست‌محیطی و رفتارهای مطلوب زیست‌محیطی در ابعاد فردی و اجتماعی، فرهنگی و سیاسی و مادی و فرامادی منجر شده است. (مولفان، ۱۳۹۸). شهروندی زیست‌محیطی به عنوان یک سازه در شش بعد نگرش زیست‌محیطی با ۱۴ گویه، رفتار زیست‌محیطی با ۸ گویه سواد زیست‌محیطی با ۱۳ گویه، نگرانی زیست‌محیطی با ۹ گویه، مصرف مسئولانه و پایدار با ۱۲ گویه و اخلاق زیست‌محیطی با ۱۲ گویه با مقیاس ۵ گزینه‌ای و در قالب طیف لیکرت مورد سنجش قرار گرفته است.

نگرش زیست‌محیطی: با گویه‌های هماهنگی انسان‌ها جهت بقا با طبیعت، دخالت انسان در طبیعت توأم با نتایج فاجعه‌بار، حفظ اقتصاد سالم نیازمند نوعی توسعه اقتصاد پایدار و کنترل رشد صنعتی، حکومت انسان برای سایر موجودات، سوء استفاده بیش از حد انسان‌ها از محیط‌زیست، به سرعت به‌هم خوردن تعادل بسیار حساس طبیعت، محدودیت منابع و فضای کره زمین شبیه یک سفینه فضایی، هدف اولیه از خلقت گیاهان و جانوران، استفاده آنها توسط بشر بوده، ناتوانی کره زمین در برآورده ساختن نیازهای جمعیت، فراتر از جامعه صنعتی، محدودیت‌هایی برای رشد وجود دارد که نمی‌توان افزایش داد و حق انسان‌ها بر دستکاری محیط طبیعی طبق نیازهای خودشان).

رفتار زیست‌محیطی: با گویه‌های مانند (ریختن زباله در طبیعت، استفاده از وسایل نقلیه عمومی، تفکیک زباله در محل زندگی، استفاده از محصولات بازیافت شده، حفاظت از منابع طبیعی، مشارکت در مراسم مرتبط با محیط زیست، علاقه‌مندی به افزایش آگاهی درباره محیط‌زیست و استفاده از محصولات ارگانیک).

سواد زیست‌محیطی: با گویه‌های مانند (حق حیات قائل شدن برای حیوانات و گیاهان، افزایش اطلاعات زیست‌محیطی، حل مشکلات زیست‌محیطی از طریق تکنولوژی، رای دادن به کاندیداهای دارای دغدغه‌ی زیست‌محیطی در انتخابات، کمک مالی برای حل مشکلات زیست-محیطی منطقه، واقعیت نداشتن مسائلی مانند گرم شدن کره زمین، توجه به برچسب مصرف انرژی کالاها، بحث با دیگران در مورد مسائل زیست‌محیطی، توجه به بازیافت زباله‌ها، اعتقاد به حفاظت از محیط‌زیست به عنوان یکی از وظایف دولت و تماشای برنامه‌های تلویزیونی در مورد محیط‌زیست).

نگرانی زیست‌محیطی: با گویه‌های مانند (نگرانی از نحوه برخورد انسان با طبیعت، ورود بی‌رویه دام به مراتع باعث تخریب محیط زیست می‌شود، وجود زباله در کنار مزارع، سوء استفاده بی‌رویه انسان از طبیعت، عملیات خاک‌ورزی زیاد و از بین رفتن حاصلخیزی خاک منطقه، استفاده بیش از حد از ادوات کشاورزی که موجب فرسایش خاک می‌شود، نگرانی از میزان مصرف سموم قبل از استفاده آن در مزارع، آتش زدن کاه و گلش مزارع توسط زارعان دیگر و آسیب‌های آن، نگرانی از استفاده بی‌رویه کود شیمیایی در مزارع که باعث شوری خاک شود).

مصرف مسئولانه و پایدار: با گویه‌های مانند (مانند یک کالا را به شرطی خریداری می‌کنم که از مواد بازیافت شده تولید شود، در طبیعت زودتر تجزیه شود، به محیط زیست کمتر آسیب بزند و در بعد اجتماعی از گویه‌هایی مانند رعایت حقوق انسانی کارگران، استفاده نکردن از کودکان کار در جریان تولید و برخورد منصفانه با کارگران و در بعد اقتصادی با گویه‌هایی نظیر؛ به شرطی یک کالا را می‌خرم: به آن احتیاج داشته باشم، برایم مفید باشد، با خرید آن مجبور نشوم وام بگیرم، خرید آن موجب چشم‌پوشی من از سایر کالاها نشود و هزینه بی‌مورد روی دست من نگذارد).

اخلاق زیست‌محیطی: با گویه‌های مانند (اگر ما انسان‌ها در محل خودمان به محیط-زیست خسارت بزنیم نتیجه آن را در جای دیگر می‌بینیم، محیط‌زیست را فقط باید موقعی حفظ نمود که این کار سود اقتصادی داشته باشد، مصرف کود شیمیایی در مزرعه برای تولید بیشتر لازم است و ضروری برای محیط زیست ندارد، صنعتی شدن و مصرف‌گرا شدن انسان‌ها باعث آسیب به محیط زیست شده است، طبیعتی که در آن زندگی می‌کنیم را خدا خلق کرده پس باید به آن احترام گذاشت، ما باید از جانداران محافظت کنیم مخصوصاً جاندارانی که برای انسان مفیدند، ما نباید بر محیط‌زیست صدمه بزنیم اما باید از آن درست استفاده کنیم، انسان برای رسیدن به رفاه و آسایش نباید موجب آلودگی محیط زیست شود، انسان نسبت به آینده محیط

زیست مسئول است، همه باید مطمئن شویم کارهایی که انجام می‌دهیم کوچکترین آسیب و صدمه‌ای به محیط‌زیست نمی‌رساند، منافع حفظ محیط‌زیست شاید امروز به چشم نیاید ولی در آینده فرزندانمان از آن بهره‌مند می‌شوند، ما باید محیط‌زیست را سالم به نسل‌های آینده تحویل دهیم).

مادی‌گرایی: طبق تعریف بلک مادی‌گرایی عبارت است از اهمیتی که یک مصرف‌کننده برای دارایی‌های مادی قائل است. در سطوح بالای مادی‌گرایی، این تمایل به داشتن ثروت و مالکیت، در مرکز زندگی فرد قرار دارد و می‌تواند منشا رضایت و نارضایتی در زندگی فرد باشد (بلک، ۱۹۸۵: ۲۶۵). در پژوهش حاضر مادی‌گرایی با ۱۲ گویه مانند؛ تحسین افراد بخاطر داشتن ماشین و لباس‌گران قیمت، کسب اموال مادی، منعکس کردن جایگاه افراد از طریق دارایی‌های مادی، کسب اموال مادی جهت تاثیر بر دیگران، ساده و بی‌آلایش بودن، مهم نبودن کالاهای مادی در زندگی، تمایل به داشتن زندگی تجملاتی، در قیاس با دیگران اهمیت کمتر دادن به مادیات، داشتن وسایل لازم برای لذت بردن از زندگی، شادی بیشتر با خرید بیشتر، ناراحت شدن از نداشتن توان مالی برای خرید کالاهایی که دوست دارم و تغییر زندگی از طریق خرید وسایل و امکاناتی که الان ندارم، مورد سنجش قرار گرفته است.

فردگرایی به هر نظریه، آیین یا عملی که فرد انسان و بعد فردی انسان را، اساس نظام تبیینی و یا قاعده عمل قرار دهد و انسان را همچون واقعیتی اساسی یا والاترین ارزش بشناسد، اشاره می‌کند (بیرو، ۱۳۷۵: ۱۷۰). در پژوهش حاضر فردگرایی با ۸ گویه مانند؛ دور از فامیل زندگی کردن، سرتر از بقیه بودن، لذت بردن از مسابقه، خود را متفاوت از دیگران دانستن، تک و متفاوت بودن، مسئولیت‌پذیر بودن، انجام دادن کارها به تنهایی، برطرف کردن نیازهای شخصی، به خود متکی بودن و توجه کردن به نصیحت‌های دیگران، مورد سنجش قرار گرفته است.

مصرف‌گرایی: مایلس^۱ مصرف‌گرایی را حالت روانی - اجتماعی تعامل بین فرد و ساختار در قلمرو مصرف می‌داند و معتقد است فرد و جامعه را به هم پیوند می‌دهد (مایلس، ۱۹۹۸: ۵). در پژوهش حاضر مصرف‌گرایی در سه بعد مصرف متظاهرانه، مصرف جایگاه اجتماعی و مصرف لذت بخش با ۱۷ گویه مانند؛ برای سنجش متغیر مصرف‌گرایی در بعد مصرف لذت بخش از گویه‌هایی مانند لذت بخش بودن خرید، داشتن احساس هیجان هنگام خرید کردن، داشتن حس آرامش و راحتی حین خرید، خریدن کالاهای مد روز، مهم بودن خود خرید نسبت به خرید کالا، لذت بخش بودن خرید به عنوان یک تجربه‌ی جدید، داشتن زندگی مهیج و پرماجرا از طریق

1. Miles

خرید کردن؛ و برای سنجش بعد مصرف جایگاه اجتماعی از گویه هایی مانند خرید کالاهایی که دوستان تاییدشان کنند، انتخاب خریدهایی که تعریف و تمجید دیگران را به همراه داشته باشند، خرید کالایی که بیانگر پرستیژ اجتماعی بالایی باشد، خرید کالاهای شیک و لوکس؛ و برای سنجش بعد مصرف متظاهرانه از گویه هایی مانند پرسیدن نظرات دوستان در مورد مارک کالاها، دانستن اینکه کدام قشر از آن کالا استفاده می کنند، دانستن اینکه کدام مارک در جامعه مطرح است و انتخاب لباس ها از میان آخرین مدل های موجود در بازار، مورد سنجش قرار گرفته است.

پایایی^۱ پرسشنامه از طریق آلفای کرونباخ^۲ محاسبه گردید. در این روش، که بر اساس همبستگی درونی سوالات مقدار آلفای کرونباخ استخراج می شود. چنان چه این مقدار بیش تر از ۰/۷ باشد می توان گفت که ابزار دارای پایایی بالایی است (حبیب پور و صفری، ۱۳۸۸: ۳۵۹). در پژوهش حاضر برای سنجش اعتبار مقیاس ها، از روش اعتبار محتوایی استفاده شده است، به این نحو که تلاش شده است معرف های تهیه شده، بر اساس نظر کارشناسان در دسترس، سازه های مورد بررسی را در حد قابل قبولی پوشش دهند. همچنین، برای اطمینان از پایایی ابزار سنجش، در مرحله پیش آزمون، از ضریب آلفای کرونباخ استفاده شد. نتایج حاصله نشان داد که گویه های مطرح شده به تفکیک سازه ها از همبستگی درونی بالایی برخوردار بوده اند ارزیابی و بررسی تمامی مقادیر متغیرهای تحقیق در جدول (۱) عموماً بالای ۰/۷ را نشان می دهند.

جدول (۱): پایایی پرسشنامه و متغیرها

عنوان متغیر	نوع متغیر	مقدار آلفای کرونباخ
سواد زیست محیطی	وابسته	۰/۸۶
نگرش زیست محیطی	وابسته	۰/۸۹
رفتار زیست محیطی	وابسته	۰/۸۶
نگرانی زیست محیطی	وابسته	۰/۸۷
مصرف مسئولانه و پایدار	وابسته	۰/۸۳
اخلاق زیست محیطی	وابسته	۰/۹۰
مصرف گرایی	مستقل	۰/۹۲
جهت گیری های ارزشی	فردگرایی	۰/۸۷
	مادی گرایی	۰/۸۴

1. Reliability
2. Cronbach Alpha Test

اطلاعات و داده‌ها

توصیف نمونه

نمونه تحقیق حاضر شامل ۴۰۷ نفر از شهروندان تبریز بین ۶۴-۱۵ سال بوده است که به تفکیک جنسیت ۲۱۴ نفر مرد در حدود ۵۲/۶ درصد و ۱۹۳ نفر زن در حدود ۴۷/۴ درصد می‌باشد. بر اساس وضعیت تاهل ۱۸۰ نفر مجرد در حدود ۴۴/۲ درصد و ۲۲۷ نفر متأهل در حدود ۵۵/۸ درصد می‌باشد. بر اساس وضعیت اشتغال ۱۴۷ نفر شاغل در بخش دولتی در حدود ۳۶/۱ درصد و ۲۶۰ نفر شغل آزاد در حدود ۶۳/۹ درصد می‌باشد.

آماره‌های توصیفی مربوط به متغیرهای شهروندی زیست‌محیطی و میزان مصرف‌گرایی و جهت‌گیری ارزشی (فردگرایی و مادی‌گرایی) (جدول ۲) نشان می‌دهد که مقدار میانگین بدست آمده برای متغیرهای شهروندی زیست‌محیطی (۳/۶۷) در یک مقیاس (۱-۵)، مصرف‌گرایی (۲/۸۸) و جهت‌گیری ارزشی (فردگرایی (۲/۶۴) و مادی‌گرایی (۲/۶۱) در یک مقیاس (۱-۵) بوده و در هر سه مورد، بالاتر از مقدار متوسط طیف می‌باشد.

جدول (۲): آماره‌های توصیفی شهروندی زیست‌محیطی، مصرف‌گرایی و ...

عنوان متغیر	نوع متغیر	کمینه	بیشینه	میانگین	چولگی	انحراف معیار
سواد زیست‌محیطی	وابسته	۱	۵	۳/۳۸	۰/۳۳	۰/۵۹
نگرش زیست‌محیطی	وابسته	۱	۵	۳/۴۷	۰/۲۹	۰/۶۵
رفتار زیست‌محیطی	وابسته	۱	۵	۴/۱۸	۰/۲۷	۰/۴۷
نگرانی زیست‌محیطی	وابسته	۱	۵	۳/۵۴	۰/۰۹	۰/۵۶
مصرف مسئولانه و پایدار	وابسته	۱	۵	۳/۸۱	۰/۰۷	۰/۶۵
اخلاق زیست‌محیطی	وابسته	۱	۵	۳/۶۲	۰/۴۳	۰/۷۷
شهروندی زیست‌محیطی	وابسته	۱	۵	۳/۶۷	۰/۳۶	۰/۳۳
مصرف‌گرایی	مستقل	۱	۵	۲/۸۲	-۰/۳۱	۰/۳۳
جهت‌گیری‌های ارزشی فردگرایی	مستقل	۱	۵	۲/۶۴	-۰/۱۴	۰/۷۴
مادی‌گرایی	مستقل	۱	۵	۲/۶۱	۰/۳۵	۰/۶۸

ابعاد شهروندی زیست‌محیطی

بررسی میانگین‌های مربوط به مؤلفه‌های سازنده متغیر وابسته (شهروندی زیست‌محیطی) نشان می‌دهد شهروندان تبریزی به ترتیب در ابعاد رفتار زیست‌محیطی، مصرف مسئولانه و

پایدار، اخلاق زیست‌محیطی، نگرانی زیست‌محیطی، نگرش زیست‌محیطی و سواد زیست‌محیطی دارای میانگین بالاتری هستند؛ به عبارتی دیگر، آنها کمترین نمره را در بعد شهروندی زیست‌محیطی شاخص سواد زیست‌محیطی دریافت کرده‌اند. در شش بعد شاخص شهروندی زیست‌محیطی نیز بالاترین میانگین مربوط به بعد رفتار زیست‌محیطی بوده و چهار بعد مصرف مسئولانه و پایدار، اخلاق زیست‌محیطی، نگرانی زیست‌محیطی، نگرش زیست‌محیطی از این جهت در رتبه‌های بعدی قرار گرفته‌اند. بررسی میانگین‌های مربوط به مؤلفه‌های سازنده متغیرهای مستقل مصرف‌گرایی و جهت‌گیری‌های ارزشی نشان می‌دهد نمره مصرف‌گرایی بالاتر از جهت‌گیری ارزشی در هر دو بعد می‌باشد.

نتایج تحلیل همبستگی بین میزان مصرف‌گرایی (سه شاخص مصرف متظاهرانه، مصرف جایگاه اجتماعی و مصرف لذت بخش) و شهروندی زیست‌محیطی و ابعاد آنها (جدول شماره ۳) بیانگر این است که بین شاخص کل شهروندی زیست‌محیطی و شاخص کل مصرف‌گرایی همبستگی معنی‌دار و منفی (۰/۴۸-) وجود دارد. به بیان دیگر، شهروندانی که نمره شهروندی زیست‌محیطی بیشتری دارند، مصرف‌گرایی کمتری را تجربه کرده‌اند و برعکس قضیه هم صادق است.

نتایج تحلیل همبستگی بین میزان جهت‌گیری ارزشی و ابعاد آنها با شهروندی زیست‌محیطی جدول شماره (۳) بیانگر این است که بین شاخص کل شهروندی زیست‌محیطی و شاخص کل جهت‌گیری ارزشی همبستگی معنی‌دار و منفی (۰/۵۴-) وجود دارد، به بیان دیگر، شهروندانی که نمره شهروندی زیست‌محیطی بیشتری دارند، جهت‌گیری ارزشی (فردگرایی و مادی‌گرایی) کمتری را تجربه کرده‌اند و برعکس قضیه هم صادق است.

جدول (۳): نتایج آزمون همبستگی پیرسون شهروندی زیست‌محیطی با میزان مصرف‌گرایی و جهت‌گیری ارزشی و ابعاد آنها

ابعاد جهت‌گیری ارزشی	ابعاد مصرف‌گرایی			همبستگی	
	جهت‌گیری ارزشی	لذت بخش	جایگاه اجتماعی	مصرف‌گرایی	عنوان متغیر و سطح معنی‌داری
مادی‌گرایی	۰/۴۹-	۰/۳۲-	۰/۴۵-	۰/۴۸-	r
فردگرایی	۰/۴۷-	۰/۳۲-	۰/۴۵-	۰/۴۸-	sig
مادی‌گرایی	۰/۴۹-	۰/۳۲-	۰/۴۵-	۰/۴۸-	r
فردگرایی	۰/۴۷-	۰/۳۲-	۰/۴۵-	۰/۴۸-	sig
مادی‌گرایی	۰/۴۹-	۰/۳۲-	۰/۴۵-	۰/۴۸-	r
فردگرایی	۰/۴۷-	۰/۳۲-	۰/۴۵-	۰/۴۸-	sig

رفتار	r	-۰/۲۲۸	-۰/۱۸۷	-۰/۱۸۰	-۰/۱۳۱	-۰/۳۳۲	-۰/۳۱۳	-۰/۲۶۸
	sig	۰/۰۰۰	۰/۰۰۰	۰/۰۰۰	۰/۰۰۸	۰/۰۰۰	۰/۰۰۰	۰/۰۰۰
نگرانی	r	-۰/۲۷۲	-۰/۱۹۴	-۰/۳۷۲	-۰/۳۰۰	-۰/۶۳۶	-۰/۵۲۸	-۰/۶۰۵
	sig	۰/۰۰۰	۰/۰۰۰	۰/۰۰۰	۰/۰۰۸	۰/۰۰۰	۰/۰۰۰	۰/۰۰۰
مصرف	r	-۰/۱۸۸	-۰/۱۳۰	-۰/۱۵۰	-۰/۱۳۹	-۰/۱۸۷	-۰/۱۹۴	-۰/۱۲۶
مسئولانه	sig	۰/۰۰۰	۰/۰۰۹	۰/۰۰۲	۰/۰۰۵	۰/۰۰۰	۰/۰۰۰	۰/۰۱۱
اخلاق	r	-۰/۳۱۸	-۰/۱۹۷	-۰/۲۷۹	-۰/۲۳۲	-۰/۱۲۵	-۰/۰۹	-۰/۱۳۲
	sig	۰/۰۰۰	۰/۰۰۰	۰/۰۰۰	۰/۰۰۰	۰/۰۰۱۲	۰/۰۵۹	۰/۰۰۷

**معنی‌داری در سطح ۰/۰۰۱: معنی‌داری در سطح ۰/۰۰۵ بدون ستاره: عدم معنی‌داری

نتایج تحلیل همبستگی بین ابعاد جهت‌گیری ارزشی یعنی؛ فردگرایی و مادگرایی با شهروندی زیست‌محیطی جدول شماره (۳) بیانگر این است که بین شاخص کل شهروندی زیست‌محیطی و شاخص فردگرایی (-۰/۴۹) و مادگرایی (-۰/۴۷) به ترتیب همبستگی معنی‌دار و منفی وجود دارد، به بیان دیگر، شهروندانی که نمره شهروندی زیست‌محیطی بیشتری دارند، جهت‌گیری ارزشی (فردگرایی و مادی‌گرایی) کمتری را تجربه کرده‌اند و برعکس قضیه هم صادق است یعنی؛ شهروندانی که نمره شهروندی زیست‌محیطی کمتری دارند، جهت‌گیری ارزشی (فردگرایی و مادی‌گرایی) بیشتری را تجربه کرده‌اند. یافته‌ها این تحقیق با نتایج تحقیق رستگارخالد و همکاران (۱۳۹۶) همسو بوده است. ولی در این تحقیق علاوه بر ابعاد جهت‌گیری ارزشی یعنی؛ فردگرایی و مادگرایی با شهروندی زیست‌محیطی به تفکیک ارتباط بین تک تک ابعاد با شهروندی زیست‌محیطی هم پرداخته شده است.

نتایج تحلیل همبستگی بین ابعاد مصرف‌گرایی (سه شاخص؛ میزان مصرف متظاهرانه، مصرف جایگاه اجتماعی و مصرف لذت‌بخش) و شاخص کل شهروندی زیست‌محیطی جدول شماره (۳) بیانگر این است که بین شاخص کل شهروندی زیست‌محیطی و ابعاد مصرف‌گرایی (سه شاخص؛ میزان مصرف متظاهرانه (-۰/۳۱)، مصرف جایگاه اجتماعی (-۰/۴۵) و مصرف لذت‌بخش (-۰/۳۲)) همبستگی معنی‌دار و منفی وجود دارد، به بیان دیگر، شهروندانی که نمره شهروندی زیست‌محیطی بیشتری دارند، مصرف‌گرایی کمتری را تجربه کرده‌اند و برعکس قضیه هم صادق است. یافته‌ها این تحقیق با نتایج تحقیق بنی فاطمه و همکاران (۱۳۹۱) همسو بوده است. ولی در این تحقیق علاوه بر مصرف‌گرایی به تفکیک ارتباط بین ابعاد مصرف‌گرایی و معکوس و معنی‌دار بودن رابطه با شهروندی زیست‌محیطی هم مشخص شده است.

در نهایت با استفاده از تحلیل رگرسیونی سهم و تاثیر ابعاد جهت‌گیری‌ارزشی و مصرف‌گرایی در تبیین و پیش‌بینی شهروندی زیست‌محیطی بررسی شده است. آماره آزمون دوربین واتسون بدست آمده برای این مدل، ۱/۵۱ است که بیانگر استقلال خطاها یا باقی مانده‌ها برای این مدل رگرسیونی است. با برآورده شده پیش‌فرض‌های تحلیل رگرسیونی چندمتغیره به روش گام به گام استفاده شده است. نتایج بدست آمده از تحلیل رگرسیونی نشانگر این است که از میان ابعاد ۲ گانه جهت‌گیری‌ارزشی و ابعاد ۳ گانه مصرف‌گرایی که وارد معادله شده‌اند، تمامی ابعاد در مدل باقی مانده‌اند و ۴۳ درصد واریانس متغیر وابسته (شهروندی زیست‌محیطی) را تبیین کرده‌اند. همانگونه که در جدول شماره (۴) مشاهده می‌شود ضریب همبستگی چندگانه برای این مدل رگرسیون ۰/۶۵۶، ضریب تبیین ۰/۴۳۱، ضریب تبیین تصحیح شده ۰/۴۲۴، بدست آمده است، یعنی ۴۲ درصد ضریب تبیین تعدیل شده تغییرات شهروندی زیست‌محیطی توسط ابعاد دو متغیر بالا است. بنابراین معادله رگرسیونی شهروندی زیست‌محیطی به شرح زیر است:

$$\text{شهروندی زیست‌محیطی} + ۵/۱۳۳ = \text{فردگرایی} + (-۰/۲۳۰) \text{ مادگرایی} + (-۰/۲۳۵) \text{ مصرف متظاهرانه} + (-۰/۲۶۵) \text{ مصرف جایگاه اجتماعی} + (-۰/۱۶۹) \text{ مصرف لذت‌بخش} (-۰/۱۰۰).$$

بر اساس معادله بالا، ملاحظه می‌شود که بعد مصرف متظاهرانه با بتای (-۰/۲۶۵) بیشترین سهم را در تبیین شهروندی زیست‌محیطی و بعد مصرف لذت‌بخش با بتای (-۰/۱۰۰) کمترین سهم را در تبیین شهروندی زیست‌محیطی دارد.

جدول (۴): آماره‌های تحلیل رگرسیون چندگانه و خلاصه مدل رگرسیونی برازش شده

ضریب همبستگی چندگانه	ضریب تبیین	ضریب تبیین تصحیح شده	خطای معیار	دوربین واتسون
۰/۶۵۶	۰/۴۳۱	۰/۴۲۴	۰/۳۱۴	۱/۵۱

نتیجه آزمون تحلیل واریانس $F=۶۰/۶۶$ $Sig=۰/۰۰۰$

جدول (۵): نتایج تحلیل رگرسیون چندگانه شهروندی زیست‌محیطی

نام متغیر	B	Std.B	Beta	T	Sig
مقدار ثابت	۵/۱۳۳	-	-	۵۴/۲۶	۰/۰۰۰
فردگرایی	-۰/۱۲۷	۰/۹۵	-۰/۲۳۰	۴/۹۱	۰/۰۰۰

مادگرایی	-۰/۰۲۱	۰/۲۶	-۰/۲۳۸	۵/۵۴	۰/۰۰۰
مصرف متظاهرانه	-۰/۱۹۲	۰/۰۴	-۰/۲۶۵	۵/۷۹	۰/۰۰۰
مصرف جایگاه اجتماعی	-۰/۰۱۱	۰/۳۳	-۰/۱۶۹	۴/۱۸	۰/۰۰۰
مصرف لذت‌بخش	-۰/۰۰۸	۰/۰۳	-۰/۱۰۰	۲/۴۲	۰/۰۱۶

بحث و نتیجه‌گیری

به نظر می‌رسد شهروندی زیست‌محیطی راهی است که به وسیله آن جوامع مصرفی به جوامعی تبدیل شوند که در آن تأکید عمده بر محیط زیست باشد. این دارای تأکید شدیدی بر روی تعهدات افراد شهروند است به سوی موجودات غیرانسانی، نسل‌های آینده و افراد خارجی که تحت تأثیر اعمال ما قرار دارند. همان‌گونه که بری^۲ (۱۹۹۹) می‌نویسد: «شهروندی زیست‌محیطی به صورت آنچه در نظریه مردم‌سالارانه سبز تلقی می‌شود، بر روی وظیفه و تعهد شهروندان برای گرفتن مسئولیت در مقابل اعمالشان و انتخاب‌هایشان تعهد به «انجام کوچک‌ترین کار» در مجموعه‌ای از اقدامات برای پایداری» تأکید می‌کند. در این مفهوم، دولت‌ها می‌توانند برخورد مهمی داشته باشند، اما آنها به افرادی نیاز دارند که مسئولیت‌هایشان را در چنین حوزه‌هایی به عنوان حفاظت از انرژی، مصرف آگاهانه بازیافتی و زیست‌محیطی به عهده بگیرند (کهپیل، ۱۳۹۳: ۱۸۶). نتایج بدست آمده از تحقیق، مقدار میانگین بدست آمده برای متغیرهای شهروندی زیست‌محیطی (۳/۶۷) نشان می‌دهد که نسبت به میانگین میزان مصرف‌گرایی (۲/۸۸) و جهت‌گیری ارزشی (فردگرایی (۲/۶۴) و مادی‌گرایی (۲/۶۱) بهتر است. شاید دلیل این امر تعهد شهروندان تبریزی برای گرفتن مسئولیت در مقابل اعمالشان و انتخاب‌هایشان در حوزه مصرف‌گرایی و مادی‌گرایی و فردگرایی باشد که نگران وضعیت زیست‌محیطی شهر خود هستند. ارتباط منفی و معنی‌دار نگرانی زیست‌محیطی با مصرف‌گرایی و مادی‌گرایی و فردگرایی دال بر این قضیه هست.

اگر موضوع را از زاویه دیگری نگاه کنیم می‌توانیم بگوییم که جامعه‌های مصرفی جدید، جمعیت در چرخه‌ای از «کار و مصرف» قرار دارد که با ایجاد نیاز از راه دستگاه‌های تبلیغاتی به

1. Non-Human
2. Barry

نفع صنایع تولیدکننده کالاهای مصرفی اداره می‌شوند. سایر رضایتمندی‌ها در زندگی - خانواده، دوستان و سرگرمی‌ها - قربانی تقاضاهای کارمزدی هستند، که مردم را توانا می‌سازد تا با دیگران به عنوان مصرف‌کنندگان رقابت نمایند (کهیل، ۱۳۹۳: ۱۸۶). نتایج تحلیل همبستگی نشان داد بین ابعاد مصرف‌گرایی (سه شاخص؛ میزان مصرف متظاهرانه، مصرف جایگاه اجتماعی و مصرف لذت‌بخش) و شاخص کل شهروندی زیست‌محیطی همبستگی معنی‌دار و منفی وجود دارد، به بیان دیگر، شهروندانی که نمره شهروندی زیست‌محیطی بیشتری دارند، مصرف‌گرایی کمتری را تجربه کرده‌اند و برعکس قضیه هم صادق است.

همان‌طوری که در بحث نظری هم مطرح گردید، مصرف‌گرایی متغیری هست که با فردگرایی و مادی‌گرایی عجین شده است. هرست و همکاران^۱ (۲۰۱۳) در رابطه با نحوه و چگونگی اثرگذاری ارزش‌ها (ارزش مادی‌گرایی بر رفتارهای زیست‌محیطی)، تضاد ارزش‌ها را مطرح می‌کنند. به اعتقاد آن‌ها در مدل مدور ارزش‌های شوارتز، ارزش‌های سازگار در مجاورت و نزدیکی هم قرار دارند ولی ارزش‌هایی که با هم در تضاد هستند در آن سوی مدل و در تقابل با ارزش‌های قبلی قرار دارند. در مدل مدور ارزش‌های شوارتز، ارزش قدرت و دستیابی به موفقیت^۲، باهم سازگار هستند و در مجاورت هم و در یک مسیر قرار دارند و در مقابل آن‌ها ارزش جهان‌گرایی یا عام‌گرایی^۳ وجود دارد که به عدالت اجتماعی و محیط زیست مربوط می‌شود. مطرح کردن این تقابل بدین خاطر است که تایید کردن هر دو نوع ارزش‌های مطرح شده برای افراد غیر معمول و نسبتاً دشوار است و فرد در زندگی خود نمی‌تواند هم‌زمان این دو ارزش را باهم داشته باشد. همچنین میو و همکاران^۴ (۲۰۰۹) در تحقیقی نشان دادند که ارزش‌های مادی‌گرایی می‌توانند اثر مخرب مضاعفی بر محیط‌زیست داشته باشد. از یک سو، با ارزش‌های مخرب زیست‌محیطی مانند قدرت‌سازگاری دارد و موجب افزایش میزان اهمیت آن ارزش در زندگی فرد می‌شود و از سوی دیگر، موجب کاهش میزان اهمیت ارزش‌هایی مانند عام‌گرایی می‌شود که به رفتارهای زیست‌محیطی مرتبط است (هرست و همکاران، ۲۰۱۳: ۲۵۸).

همچنین نتایج تحلیل همبستگی نشان داد که بین ابعاد جهت‌گیری ارزشی یعنی؛ فردگرایی و مادگرایی با شهروندی زیست‌محیطی همبستگی معنی‌دار و منفی وجود دارد، به بیان دیگر، شهروندانی که نمره شهروندی زیست‌محیطی بیشتری دارند، جهت‌گیری ارزشی (فردگرایی و

1. Hurst et al
2. Power and Achievement
3. Universalism.
4. Maio et al

مادی‌گرایی) کمتری را تجربه کرده‌اند و برعکس قضیه هم صادق است یعنی؛ شهروندانی که نمره شهروندی زیست‌محیطی کمتری دارند، جهت‌گیری ارزشی (فردگرایی و مادی‌گرایی) بیشتری را تجربه کرده‌اند. جهت‌گیری ارزش‌های مادی‌گرایانه با ارزش‌های حفاظت از محیط زیست در تضاد هستند و در افرادی با چنین ارزش‌هایی، علاقه‌ی کمتری به حفاظت از محیط زیست وجود دارد و نگرش‌شان نسبت به محیط‌زیست منفی است. مادی‌گرایی و به مثابه‌ی آن مصرف‌گرایی یکی از عوامل اصلی تهدید کننده زندگی بشر در کره‌ی زمین می‌باشد. انسان‌های مادی‌گرا از سیاره‌ی زمین مراقبت نمی‌کنند و یا کمتر بدان توجه می‌کنند و تمایل کمتری به انجام و یا رعایت رفتارهای زیست‌محیطی (بازیافت زباله‌ها، خاموش کردن چراغ‌های اضافی و استفاده از وسایل حمل و نقل عمومی به جای وسایل نقلیه شخصی) دارند (کیسر، ۲۰۰۲: ۹۲). به رغم اینکه، اشنایبرگ یک «تنش دیالکتیکی»^۱ در جوامع پیشرفته‌ی صنعتی به وجود می‌آورد، اما می‌تواند پیامد کشمکش بین چرخه‌ی تولید و تقاضا برای محافظت از محیط‌زیست باشد (هانیکان، ۱۳۹۴).

نتایج مربوط به شاخص‌های سازنده متغیر وابسته (شهروندی زیست‌محیطی) بالاترین میانگین رفتار زیست‌محیطی (۴/۱۸) و پایین‌ترین میانگین سواد زیست‌محیطی (۳/۳۸) و چهار بعد مصرف مسئولانه و پایدار، اخلاق زیست‌محیطی، نگرانی زیست‌محیطی، نگرش زیست‌محیطی از این جهت در رتبه‌های بعدی قرار گرفته‌اند. نتایج حاصله با نتایج تحقیقات لاین و استروپ^۲ (۲۰۱۲)، تارنت و لیونز^۳ (۲۰۱۱) و دابسون^۴ (۲۰۰۷) همسو می‌باشند.

هر چند بر اساس نتایج بدست آمده، میانگین رفتار زیست‌محیطی بالا هست. از طرف دیگر، میانگین فردگرایی، مادی‌گرایی و به مثابه‌ی آن مصرف‌گرایی یکی از عوامل اصلی تهدید کننده زندگی بشر و محیط زیست هستند کاملاً در تضاد با متغیر شهروندی زیست‌محیطی می‌باشند. با توجه به مخاطره‌آمیز بودن مسائل زیست‌محیطی در این شهر انتظار می‌رود که مسئولین امر موضع را جدی بگیرند و برنامه‌ریزی لازم را برای کم کردن فاصله بین مادگرایی و مصرف‌گرایی و حرکت در مسیر جمع‌گرایی و تحقق الگوی مطلوب شهروندی زیست‌محیطی کرده باشند.

1. Dialectic Tension
2. Levine & Strube
3. Michael Tarrant & Kevin Lyons
4. Dobson

منابع

- آقایاری هیر، ت؛ هنرور، ح و علیزاده اقدم، م (۱۳۹۶)، نقش واسطه‌ای مصرف‌گرایی در ارتباط بین مادی‌گرایی و ردپای اکولوژیک (مورد مطالعه: شهروندان ارومیه)، *فصلنامه آموزش محیط زیست و توسعه پایدار*، ۶(۱)، ۱۸-۱.
- برک پور، ن و جهانسیر، ف (۱۳۹۵)، شهروندی محیط زیستی و تحلیل رفتار شهروندی در شهر قزوین، *فصلنامه هویت شهر*، ۱۰(۲۵)، ۶۶-۵۳.
- بنی فاطمه، ح؛ روستایی، ش؛ علیزاده اقدم، م و حسین‌نژاد، ف (۱۳۹۱)، بررسی ارتباط بین سرمایه اجتماعی و سبک زندگی محیط‌زیستی در بین شهروندان شهر تبریز، *دو فصلنامه جامعه‌شناسی اقتصادی و توسعه*، ۲(۱)، ۳۲-۵۶.
- بنی‌فاطمه، ح و حسین‌نژاد، ف (۱۳۹۱)، مصرف‌گرایی در جامعه و تأثیر آن بر محیط‌زیست شهری: رویکردی نوین، *فصلنامه راهبرد اجتماعی و فرهنگی*، ۲(۱)، ۶۱-۳۹.
- بودریار، ژ (۱۳۹۴)، *جامعه‌ی مصرفی: اسطوره‌ها و ساختارها*، ترجمه: پیروز ایزدی، نشر ثالث، چاپ پنجم.
- بیرو، آ (۱۳۷۵)، *فرهنگ علوم اجتماعی*، ترجمه‌ی باقر ساروخانی، تهران: انتشارات کیهان.
- تریان‌دیس، ه (۱۳۸۳)، *فرهنگ و رفتار اجتماعی*، ترجمه: نصرت فتی، تهران: انتشارات رسانش.
- تیموتی، د (۱۳۸۸)، *جامعه‌شناسی مصرفی: گردشگری و خرید*، ترجمه: علی‌اصغر سعیدی و مهدی حسین‌آبادی، تهران: انتشارات جامعه‌شناسان.
- حاجی‌زاده میمندی، م؛ سیارخلج، ح؛ شکوهی‌فر، ک (۱۳۹۳)، بررسی عوامل فرهنگی مرتبط با رفتارهای زیست محیطی، *فصلنامه‌ی مطالعات توسعه‌ی اجتماعی فرهنگی*، ۳(۳)، ۳۲-۹.
- حاجیلو، ف؛ یزدخواستی، ب و علیزاده اقدم، م (۱۳۹۳)، بررسی رابطه سبک زندگی مصرفی با شاخص ردپای بوم‌شناختی، *فصلنامه محیط‌شناسی*، ۴۰(۳)، ۶۰۲-۵۸۹.
- حبیب‌پور، ک و صفری‌شالی، ر (۱۳۸۸)، *راهنمای جامع کاربرد SPSS در تحقیقات پیمایشی* (تحلیل داده‌های کمی)، موسسه راهبرد پژوهش.
- دیلمینی، ت (۱۳۸۶)، *نظریه‌های کلاسیک جامعه‌شناسی*، ترجمه‌ی بهرنگ صدیقی، وحید طلوعی، تهران: نشر نی.
- رستگار خالد، ا؛ مشکینی، ق و صالحی ص (۱۳۹۶)، بررسی رابطه جه‌گیری ارزشی با شهروندی زیست محیطی در بین شهروندان مناطق ۳، ۱۱ و ۱۹ تهران، *فصلنامه توسعه اجتماعی*، ۱۲(۱)، ۵۸-۳۷.

رستگار، ع؛ هاشمیان، س و علوی، س (۱۳۹۶)، ارزش‌های زیست محیطی و سبک زندگی؛ عوامل تعیین کننده رفتار (بوم شناختی) مصرف کننده، *فصلنامه علمی - پژوهشی مطالعات مدیریت (بهبود و تحول)*، (۳)۲۵، ۶۹-۹۲

ریتزر، ج (۱۳۹۲)، *نظریه جامعه‌شناسی معاصر و ریشه‌های کلاسیک آن*، ترجمه: خلیل میرزایی و عباس لطفی زاده، انتشارات جامعه‌شناسان.

عزیزی، م؛ مهدی‌زاده، ح و شبیری، س (۱۳۹۱). بررسی وضعیت رویکرد محیط زیستی زنان خانه‌دار شهر ایلام، *فصلنامه انسان و محیط زیست*، (۳)۱۰، ۷۷-۸۷.

علیزاده اقدم، م؛ بنی‌فاطمه، ح؛ عباس‌زاده؛ م و سلطانی بهرام، س (۱۳۹۵)، نقش سرمایه فرهنگی در تحقق شهروندی بوم شناختی، *فصلنامه مطالعات میان رشته‌ای در علوم انسانی*، (۲)۹، ۱۰۷-۱۳۳.

علیخواه، ف (۱۳۸۶). پیامدهای سیاسی مصرف‌گرایی، *فصلنامه تحقیقات فرهنگی*، (۱)۱، ۲۵۶-۲۳۱.

عنبری، م؛ محمدی، ا و رستمی، م (۱۳۹۴)، *جامعه‌شناسی محیط زیست (جان هانیکان)*. چاپ دوم، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.

فروتن کیا، ش و نواح، ع (۱۳۹۷)، *جامعه‌شناسی محیط زیست*. چاپ اول، تهران: انتشارات اندیشه احسان.

کهیل، م (۱۳۹۳)، *محیط زیست و سیاست اجتماعی*، ترجمه: سهراب امیریان و حسین حاتمی نژاد، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.

محمدی اصل، ع (۱۳۸۸)، *زنان و محیط زیست*، تهران: نشر شیرازه.

مرادی، س (۱۳۹۶)، ارزیابی دانش، نگرش و رفتار مسئولانه دانشجویان نسبت به محیط‌زیست (مطالعه موردی: دانشجویان دانشگاه پیام‌نور). *فصلنامه انسان و محیط‌زیست*، (۴)۱۵، ۸۷-۹۸.

منجم‌زاده، س؛ زیاری، ک و ماجدی، ح (۱۳۹۶). بررسی شاخص‌های زیست‌محیطی توسعه پایدار و سطح برخورداری آن در کلان شهرهای ایران، *فصلنامه علمی - پژوهشی نگرش‌های نو در جغرافیای انسانی*، (۱۰)۱، ۲۹۸-۲۷۵.

هانیکان، ج (۱۳۹۴)، *جامعه‌شناسی محیط زیست*، ترجمه‌ی موسی عنبری و همکاران، انتشارات دانشگاه تهران، چاپ دوم.

هنرور، ح؛ آقایی هیر، تو علیزاده اقدم، م (۱۳۹۷)، مطالعه ارتباط بین جهت‌گیری‌های ارزشی اجتماعی و مصرف پایدار در بین شهروندان ارومیه، *فصلنامه مطالعات میان رشته‌ای در علوم انسانی*، (۴)۱۰.

Balderjahn, I., Buerke, A., Kirchgeorg M., Peyer, M., Seegerbarth, B., Wiedmann, K. Consciousness for sustainable consumption: Scale development and new insights in the economic dimension of consumers' sustainability. In: *AMS Review*, 3 (4), 181-192, 2013.

- Batagol, Cheryl & Merritt, John. *Environmental Citizenship Strategy Environment protection authority*, Authorised and published by EPA Victoria, February 2013, www.epa.vic.gov.au, 2013.
- Belk, R. W. Materialism: Trait aspects of living in the material world, *Journal of Consumer Research*, V: 12, 265–280, 1985.
- Bs Ba, D W. *Earth tones: How environmental journalism and environmental ethics influence environmental citizenship*. Thesis prepared for the degree of Master of Arts, University of North Texas, 2007.
- Dobson, A. *Environmental Citizenship, Towards Sustainable Development: Sust. Dev.* 15. <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1002/sd.344>, 2007.
- Environmental Evidence Australia. A review of case studies for EPA Victoria, *A review of best practice in environmental citizenship models*, A Centre of the Collaboration for Environmental Evidence, <https://apps.epa.vic.gov.au/EnvironmentalCitizenshipSynthesisFINAL14Sept12.pdf>, 2012.
- European Commission, *Directorate-General for Environment. Attitudes of European citizens towards the environment*, Fieldwork, September-October, Publication November 2017. <http://ec.europa.eu/commfrontoffice/publicopinion>, 2017
- European Commission. *Attitudes of European citizens towards the environment*. 295. Special Euro barometer, Retrieved November 3, http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_295_en.pdf, 2014.
- Helen, P. (2017). *Environmental citizenship*, University of East Anglia | UEA, School of Environmental Sciences, publication at: <https://www.researchgate.net>, 2017.
- Hofstede, G., Hofstede, G. J., Minkov, M. (2010). *Cultures and Organizations: Software of the Mind*. 3rd Edition, McGraw-Hill USA, 2010.
- Huimin, L. 2013. The impact of human behavior on ecological threshold: Positive or negative? Grey relational analysis of ecological footprint, energy consumption and environmental protection, *Energy Policy*, 56, 711–719, 2013.
- Hurst, M., Dittmar, H., Bond, R., Kasser, T. The relationship between materialistic values and environmental attitudes and behaviors: a meta-analysis. *Journal of Environmental Psychology*, 257-269, 2013.
- Kasser, T. *The high price of materialism*. Cambridge, MA: MIT Press, 2002.
- Kasser, T., Ryan, R. M., Couchman C.E., Sheldon K. M. Materialistic values: Their causes and consequences, in T. Kasser and A.D. Kanner (eds.), *Psychology and Consumer Culture: The Struggle for a Good Life in a Materialistic World*, (*American Psychological Association, Washington, D.C*), 2004.

- Levine, D. S., & Strube, J. M. Environmental Attitudes, Knowledge, Intentions and Behaviors Among College Students. *The Journal of Social Psychology*, 152(3), 308–326. <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1069253.pdf>, 2014.
- Miles S. *Consumerism: As a Way of Life*. SAGE Publications, 1998.
- Mueller, H. *Sustainable citizenship as a key to sustainability*: Establishing a common ground on technology use in New Zealand's dairy sector. A thesis submitted in partial fulfilment of the requirements for the degree of Master of Social Science at The University of Waikato, 2011.
- Raineri, Nicolas & Paillé, Pascal. Linking Corporate Policy and Supervisory Support with Environmental Citizenship Behaviors: The Role of Employee Environmental Beliefs and Commitment, *Journal of Business Ethics*, Volume 137, Issue 1, pp 129–148, <https://link.springer.com/article>, August 2016.
- Tarrant, Michael and Lyons, Kevin. The effect of short-term educational travel programs on environmental citizenship, *Journal of Teaching in Travel & Tourism*, Pages 403-416, Accepted 12 Sep 2011, Published online: 21 Nov 2011, Download citation <https://doi.org/10.1080/13504622.2011.625113>.
- Taylor. PW. *Respect for nature: a theory of environmental ethics*. Princeton: Princeton University Press. P.3, 2011.
- Babin, B, J.(1994). Work and/or Fun: Measuring Hedonic and Utilitarian Shopping Value. *Journal of Consumer Research*, 20(4), 644-656.
- Eastman, J. K., Goldsmith, R. E., Flynn L. R. (1999). Status Consumption in Consumer Behavior: Scale Development and Validation, *Journal of Marketing Theory and Practice*, 7(3), 41-52.